

MANYAS-GÖNEN VE ERDEK'TEN TESPİT EDİLEN HALK HEKİMLİĞİ UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Berna AYAZ¹²

ÖZET

İnsanoğlunun en büyük çabalarından biri mümkün olduğunca uzun süre hayatta kalmaktır. Geçmişten bugüne ölümsüzlüğü arayan insanoğlu sağlığını kaybettiği noktalarda edindiği tecrübe ve deneyimlerden yola çıkarak bu durum için çareler aramıştır. Bulduğu bu çarelerin etrafında ise çeşitli inanış ve ritüeller oluşmuştur. Elde edilen bu geleneksel tedavi yöntemlerinin Orta Asya'dan Anadolu'ya getirildiği bilinmektedir. Bu bağlamda sağaltma ocaklarının hastalıkların tedavi edilmesi noktasında önemli merkezler olduğunu söylemek mümkündür. Halk hekimliği ile ilgili uygulamalar günümüzde de devam etmektedir. Bu çalışmada Balıkesir iline bağlı Manyas, Gönen ve Erdek ilçelerinden tespit edilmiş halk hekimliği uygulamaları üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde ocak, halk hekimliği kavramı üzerine bilgi verilmiş; ikinci bölümünde ise Manyas, Gönen ve Erdek'ten konuyla ilgili derlemiş olduğumuz tedavi yöntemleriyle ilgili inanış, pratik ve uygulamalar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk Hekimliği, Tıbbi Folklor, Ocak, Sağaltma, Manyas, Gönen, Erdek.

AN ASSESSMENT ON THE FOLK MEDICINE PRACTICES FROM MANYAS-GÖNEN AND ERDEK

ABSTRACT

One of the most challenging efforts of human beings is to survive as long as possible. In pursuit of immortality from past the present, humans have been looking for a cure based on their experience obtained during the times when they were ill. Various beliefs and rituals have been shaped due to the cures which they believed were found. These traditional treatment methods are thought to have been brought from the Central Asia to Anatolia. In this context, one can say that the health treatment centers were important locations to treat diseases. The practices from folk medicine are still applied in the modern societies. This study will provide an assessment on the folk medicine practices from Manyas,

Geliş Tarihi: 23.05.2021

Kabul Tarihi:08.06.2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bayaz@bandirma.edu.tr.

² Bu çalışmada kullanılan veriler için Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul tarafından 2020-4 Toplantı No ve 20.07.2020 karar tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

DOI: 10.38120/banusad.941459

BANÜSAD, 2021; 4(1), 69-80

Gönen and Erdek that are the districts within the provincial borders of Balıkesir. The first chapter of the study will provide information on health treatment centers and the concept of folk medicine and, the second chapter will provide an assessment on beliefs and practices concerning treatment methods we have observed in Manyas, Gönen and Erdek.

Key Words: *Folk Medicine, Medical Folklore, Health Center, Treatment, Manyas, Gönen, Erdek.*

1. GİRİŞ

Yüzyıllardır hayatta kalmanın yollarını arayan insanoğlu için hastalıklar büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Hastalıklara çare arama yolları her kültürde vardır. Bu nedenle hastalık ve tedavi kültürel inanış, pratik ve uygulamaları da beraberinde getirmektedir. Halk arasında geleneksel tedavi yöntemlerini ele alan çalışmalarda “halk hekimliği”, “tıbbi folklor”, “tıbbi ve mistik folklor”, “geleneksel tıp”, “sağlık folkloru” kavramları kullanılmaktadır.

Pertev Naili Boratav halk hekimliği kavramını, “halkın olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümü” olarak tanımlamaktadır (2013: 139). Halk hekimliğinin halk eczacılığı yönünü de ifade eden Çobanoğlu “Halkın, hastalıkların nedenleri, belirtileri, süreleri konusundaki görüş ve inanışlarıyla hastalıkları geçirmek ve onları sağaltmak için kullandıkları geleneksel, yöresel ilaçların, büyüsel ve geleneksel işlemlerin uygulamaların tümü halk hekimliği ve eczacılığı olarak adlandırılır” (2009: 1063).

Halk hekimliğini tıbbi ve mistik folklor olarak da tanımlayan araştırmacılar bu tanımlamayı yaparken ananelerin etkinliği üzerinde durmaktadırlar. Tıbbi ve mistik folklor ananelerle şekillenmekle birlikte ruhi ve maddi tertip ve tedbirlerle içgüdüye dayanan animist, totemist, natürist yollardan geçerek mistisizme bürünerek ve maddi taraflarıyla kurallaşarak kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır (Ünver, 1983:3, Başar, 1972:1-2)

Orhan Türkoğan ise sağlık-hastalık olgusunu sosyal sistem açısından ele almaktadır. Ona göre din, ekonomi, arazi, meslek, politika ve sağlık birer sosyal sistemdir. Sosyal sistemin bir unsuru olarak da inancı ve bilgiyi incelemektedir. Tıbbi tedaviyi sosyo-kültürel açıdan ele aldığı çalışmasında ise kavram olarak “geleneksel tıp (halk tababeti)” ifadesini kullanmaktadır (2016:33-35). David J. Hufford “halk hekimleri” ifadesini kullandığı sağaltıcıların tedavi ettikleri hastalıklara dair şu bilgileri vermektedir: “Halk hekimleri modern insanca bilinen tüm hastalıkları (siğiller, eklem iltihabı, sancı, cilt rahatsızlığı, kanser vb.) ve tıp bilimince tanınmayan hastalıkları da (kem göz, ruhi çöküntü, büyücü etkilerini) pratik olarak tedavi ederler” (2007: 79).

Halk hekimliği ile ilgili inanış ve uygulamalar, büyü, bilim ve din ekseninde tartışılmıştır. Halk hekimliği adı verilen geleneksel tıp uygulamaları halkın ortak yaşam normları içerisinde kabul edilmiş,

DOI: 10.38120/banusad.941459

BANÜSAD, 2021; 4(1), 69-80

tecrübe ve geleneksel bilginin esas olduğu bir uygulama alanıdır. Bunun için de tedaviyi uygulayacak kişiye güven ve inanç tam olmalıdır. Bu noktada tedavi eden kişiye güven duygusunu aşılacak pek çok anlatı ortaya çıkmaktadır. Saunders'e göre halk tababeti halk kültür unsurlarıyla mükemmel bir şekilde bütünleşmiştir. Ekseri hastalıklarda hasta ya iyi olur veya ölür. Eğer iyileşirse tedavi tekniği etkili bir kür olarak güven kazanır. Şayet ölürse nedeni tedavi şeklinin etkili olmayışına bağlanmaz ancak hasta gereken yardımın dışında kalmış kabul edilir. Böylece halk tababetinde esas bilimsel tababette olduğu gibi hastaya yapılan şey nazarı dikkate alınmaksızın hastanın bir an önce iyi olma sürecidir (Saunders'den aktaran Türkoğan, 2016, 48). Bu nedenle halk arasında tedavi yöntemleriyle ilgili olarak aktarılan yaşanmışlıklarda olumsuz herhangi bir duruma yer verilmez. Halk hekimliği uygulamalarını modern tıp bilgisinden ayıran en önemli unsur pratik ve uygulamaların olağanüstünlüklere dayanmasıdır. Geleneksel dünya görüşüne bakıldığında birey yaşadığı doğadan ayrı ve ondan üstün değildir. Birey yaşadığı dünyanın bir parçasıdır. Kendisi gibi yaşamı paylaştığı diğer unsurların da bir ruhu vardır. Bu ruhları küstürmek, kendisine ait olmayan bir mekâna girmiş olmak, yanlış zamanda bir yerden geçmiş olmak, başkasının kötü bakışından ya da sözünden etkilenmek hastalıkların da temel kaynağını oluşturmaktadır. Tuba Saltık Özkan modern tıbbın bu konuyla ilgili yaklaşımını “psikosomatik tıp”, “plasebo etkisi”, “kuantum iyileşme kuramı” kavramlarıyla açıklamaktadır. Psikosomatik tıp, insanın bedenini ve sağlığını ruhsal varlığı ile bir ve bütün olarak görür ve pek çok fizyolojik hastalığın kaynağı olarak psikolojik süreçlere işaret etmektedir (2012: 308).

Halk arasında geleneksel tedavi yöntemleri, “kocakarı ilaçları” olarak adlandırılmaktadır. Halk ilaçlarının hazırlanmasında genellikle çevrede yetişen bitkiler ve hayvanlar kullanılmaktadır. Halkın kendi içinde yetişen bu insanlar, yaşadıkları toplumun bir parçasıdır. Toplumun üyeleri onların aile geçmişini, iyileştirdiği insanları, tedavi yöntemlerini bilir. Çoğunluğu da bu tedavi yöntemlerini deneyimlemiştir. Toplumun diğer üyeleri bu tedavi yöntemlerini bilmekle beraber bu uygulamaları kendileri yapmazlar. Geleneksel bilgiye sahip olan kişi el almıştır ya da aileden gelen bir ocak sahibidir. Bu nedenle inanç gereği bu uygulamaları bilmekle birlikte kendileri yapmaya kalkışmazlar. Halk hekimi olan kişilerin geleneksel bilgiyi uygulamak için seçilmiş kişiler olduğu düşünülür. Tecrübe ve yaşantılarla da bu durum kesinleşmiştir. Bu nedenle halk hekimine ve ocağa saygı duyulur.

Halk sahip olduğu geleneksel tedavi yöntemlerini Orta Asya'dan Anadolu'ya taşımıştır. Orta Asya Türklerinin de halk hekimliği bilgisine sahip olduğunu Jean Paul Roux, “Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar” adlı çalışmasında hayvanların bedenlerinden elde edilen birçok ilaç ya da hayvanların uygun bir yöntemle kullanılmasıyla gerçekleştirilen sayısız tedavi olduğunu belirtmektedir. Bunlara örnek olarak da bir çocuk konuşmakta geç kaldığında Orta Asya Türklerinin bazı kuşların dilini yedirmesini vermiştir. Roux, Uygur döneminden kalma pek çok tıp metnine sahip olduğunu söylemektedir. Bu metinlerde Çin etkisinin de var olduğunun doğrulanmasına rağmen yine de bu metinlerin kökenlerinin belirlenmesi gerektiğinin altını çizmektedir (2005: 165).

Günümüzde modern tıpta tedavisini bulamadığı durumlarda ya da modern tıbbın tedavi yöntemleriyle birlikte ya da tamamen modern tıbbı reddederek ocaklı kimselere başvurulduğu bilinmektedir. Bununla beraber ocaklı kişilerin sayısının azaldığı kendilerinden sonra el verecek kimsenin olmaması da bir gerçektir. Bu çalışmada Manyas, Gönen ve Erdek'ten tespit edilen halk hekimliği uygulamalarına yer verilecektir. Çalışma Manyas, Gönen ve Erdek'te gerçekleştirilmiş olup ocaklı olan ve olmayan on üç kişiyle görüşülmüştür. Saha (alan) araştırmasına dayanan çalışmada mülakat tekniği kullanılmıştır. Geleneksel bilginin kayıt altına alınması noktasında yaptığımız saha çalışmasında amacımız halk kültüründe halk hekimliğinin işlev, aktarım, tedavi yöntemlerini ortaya koymaktır.

2. HALK HEKİMLİĞİNDE OCAK VE OCAKLI KAVRAMLARI

Ocak kelime anlamı bakımından geniş bir kavram olmakla beraber Türk kültürü açısından bir kültür olarak da karşımıza çıkmaktadır. Halk hekimliği bağlamında ocak ise Türkçe Sözlük'te "halk hekimliğinde bir önceki kuşaktan el verme suretiyle aktarılan bilgileri kullanarak belirli bir şikâyeti veya hastalığı iyileştirdiğine inanılan aile" şeklinde tanımlanmıştır (URL-1). Satı Kumartaşlıoğlu, ocakları çeşitli hastalıkları tedavi etme yetisine sahip olan aile ve bu ailenin hastalık tedavi etmekle görevli kişileri olarak yorumlar ve toplumda ocak olarak tanınan kişilerin vazifesini halk hekimliği adı altında yaptığını da ekler (2012:177). Boratav ise belirli bir ya da birkaç hastalığı sağaltma gücünde olan bu işin yöntemlerini bilen bunu uzmanlık edinmiş kimseyi gösterir (2013:129). Halk hekimliği uygulamaları çerçevesinde ocak ve ocaklılar önemli bir yere sahiptir. Halk hekimliğinin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında hastalıklarının sebebinin ne olduğuna akıl erdiremeyen fakat kurtulmak için de sürekli bir arayış içinde olan insanlar, sağaltıcı olarak şaman adı verilen kişilere müracaat etmişlerdir. Rıfat Araz'a göre, "Yeni din ve buna bağlı olarak toplum hayatında meydana gelen değişim ve dönüşüm, İslamiyet'ten önceki sosyal yaşamda dini bir önder olmakla beraber pek çok vazifeyi de barındıran şamanların farklı bir kimliğe ve kişiliğe bürünmelerine neden olmuştur. İslamiyet ve yeni yaşam düzeniyle ortaya çıkan içtimai iş bölümü neticesinde şamanların sahip oldukları vazifelerin her biri ayrı bir iş kolu olmuş, bunları ayrı zümreler teşkil etmiş ve farklı bireyler tarafından temsil ve icra edilmiştir" (1995: 84). Eski Türk dini içerisinde yer alan şamanlar değişen inanış ve yaşayış şartları çerçevesinde sahip olduğu yönlerinden biri olan hekimlik becerilerini de ocak ve ocaklılara devretmişlerdir.

Boratav'a göre ocaklı kadın veya erkek olabilir. Erkek hastaya erkek ocaklılar kadın hastaya kadın ocaklılar bakar (2013:129). Ancak bazı hastalıkları yalnızca kadınların tedavi edebildiğini söylemek mümkündür. Fuzuli Bayat, "kadın ilk hekimdir, ilkel toplumlarda çocuğunu tedavi eden, yaşlılara bakan, kocasını iyileştiren yine kadındır ve bu kadın şaman olsa da olmasa da ilk tabip, ilk iyileştiricidir. Gerek teşhis koymada gerekse tedavide kadın şamanların erkeklerden farklı özel metotları, kendilerine özgü yaklaşım tarzları vardır" demektedir (2010:110).

Ocaklar, Türk halkının esas doktorlarıdır. Her hastalığın ayrı bir ocağı vardır. Sıtma ocağı, kuduz ocağı, sarılık ocağı gibi “ocak” deyince akla belirli bir hastalıkla uğraşan aile gelmektedir. Bu ailenin tedavi ile meşgul olan kişilerine “ocaklı” adı verilmektedir. Bir ocaklı, tedavi etmek kudretini ailesinden kan yoluyla almaktadır. Bunun için bir öğrenim ve eğitim devresine ihtiyaç yoktur; ancak ocaklının başarı gösterebilmesi için bazı kurallara dikkat etmesi gerekmektedir (Acıpayamlı, 1969: 5). Ocaklı olan kişi vakti geldiğinde kendince uygun gördüğü, bu işi devam ettirebileceğini düşündüğü kişiye el verir. El verme bir çeşit izindir. Ocaklarda el verme işlemi ocağın sahip olduğu geleneksel ritüeller çerçevesinde yapılır. Araştırma alanında el verirken kibleye dönüldüğü, üç İhlas ve bir Fatiha suresi okunduğu ve sonrasında el verilen kişinin ağzına tükürüldüğü, sırtının sıvazlandığı ya da el öptürüldüğü tespit edilmiştir. El verme işlemi genellikle kan bağı olan kişilere ya da gelin, damat gibi aileden olan kişilere verilmektedir.

3. MANYAS-GÖNEN VE ERDEK'TEN TESPİT EDİLEN HALK HEKİMLİĞİ UYGULAMALARI

Manyas, Gönen ve Erdek'ten tespit edilen halk hekimliği uygulamalarına baktığımızda kaynak kişilerin kendilerini ocaklı ya da el almış kişiler olarak tanımladıklarını tespit ettik. Çalışmamızda ocaktan gelmeyen ya da el almayan ancak yaşadıkları olaylar neticesinde, tesadüf sonucu ya da kişisel merakları sayesinde öğrendikleri tedavileri uygulayan kaynak kişilerin de olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmanın verilerinin değerlendirildiği bu bölüm “Ocaktan Gelerek ya da El Alarak Yapılan Tedaviler” ile “Ocaklı Olmayan ya da El Almamış Kişilerin Yaptıkları Tedaviler” olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

3.1. Ocaktan Gelerek ya da El Alarak Yapılan Tedaviler

3.1.1. Kurşun Dökme

Kurşun dökme genellikle nazar değdiğine inanılan kişilere karşı yapılan bir uygulamadır. Kaynak şahıs bu işi babaannesinden öğrenmiştir. Babaannesinin kendisinin ağzına tükürdüğünü ve bundan hoşlanmadığını ifade etmiş olsa da sonrasında kendi ifadesiyle “sıkılanlara” kurşun dökmeye başlamıştır. Öncelikle kendi ailesinden kişilere sonra akrabalara kurşun dökmeye başlamış ve köyün dışından insanların duymasıyla onlara da bu uygulamayı yapmıştır. Kaynak şahıs bu uygulamanın yapılışını şu şekilde anlatmaktadır:

“Bir kap içine, mesela alüminyum bir tencere olabilir. Naylon olmaz. Süpürge teli, kor, tuz, ekmek konur. Ondan sonra bir ferace örteriz. Hasta olan yatar. Kurşunu eritiriz bir kaptan mesela. Bir kaşıktan olacak. Tavasından olacak. Tüpün üstünde eridi mi örteriz o örtüyü. Başına üç defa, sonra üç defa da karnına, üç defa da ayaklarına. Biter kurşun dökmecilik. Kaşığı atarsın kafandan arkana iş bittiğinde. O sudan üç kaşık üç yudum içirtirsin. Bileklerini, biraz göbeğini, ayaklarını biraz suyla sıvazlarız. Dua da

DOI: 10.38120/banusad.941459

BANÜSAD, 2021; 4(1), 69-80

okuruz tabii. Kendi kafama göre bir şeyler okurum. Bir de nazar okurum işte o kadar. Nazarım da çok iyi gelirmiş. Kurşun üç gün üstünde taşınır, cebe de koyulabilir” (K.Ş. 1)³.

3.1.2. Siğil Tedavisi

Siğil deride özellikle ellerde oluşan zararsız, pütürlü küçük ur olarak tanımlanmaktadır (URL2). Siğille ilgili farklı yörelerde pek çok farklı uygulama yapılmaktadır. Gönen/Paşaçiftlik mahallesinde yapılmış olan derlemede kaynak şahıs küçükken ahretliğinin bileğindeki siğiller için bir komşularına gittiklerini ve komşularının da ağzına tükürerek ona el verdiğini belirtmektedir. Kendisi “sen bu işi yaparsın” diyerek seçilmiştir. Evleninceye kadar da bu işi yapmadığını evlendikten sonra birkaç kişiyi ilaçlamaya başladığını şu an ise Bandırma’dan ve Erdek’ten çok gelen olduğunu söylemektedir. Siğil için ilaçlama üç tane yonga (odun) parçası kullanılarak yapılmaktadır. Odun parçalarını ocaklının kendisi bulmaktadır. Herhangi bir ağacın, dalı kıymığı da bu iş için kullanılabilir. Üç dalın her biri okunur ve atılır. Okunan dal parçaları sapa, ayak basmayacak bir yere atılır. Bazı hastaların ilk okumadan sonra siğilleri geçmektedir ancak ilaçlama genellikle üç gün yapılmaktadır. İlaçlamaya mutlaka bir Cumartesi günü başlanır ve kesinlikle gece ilaçlama yapılmaz (K.Ş.2).

Siğillerden kurtulmanın bir başka yolu ise siğil yıkamadır. Bu işlemde de ocaklı kişi hastaya “ne yıkıyorsun” diye sorar hasta da “siğil yıkıyorum” diye cevap verir. Bu durum üç kez tekrarlanır. Üç ihlas okunur. Cumartesi gün doğmadan yapılmaya başlanır ve üç gün boyunca tekrarlanır. Kaynak şahsımız anneannesinden el almıştır. El verirken de benden izin olsun bundan sonra sen de yıka demiştir (K.Ş. 3).

Siğillerle ilgili yapılan uygulamalardan biri de şu şekildedir: Siğili olan kişi bahçelerden bahçenin sahibi görmeden kabak çalar. Akasya ağacının çalıları önce siğile sonra da çalınan kabağa batırılır. Yaş olan bir yere kabak gömülür. Kabak çürüyünce ellerdeki siğiller de geçer. Yılan gömleği de siğili geçirmektedir. Yılan gömleğini yiyen kişinin bunu yediğinden haberi olmaması gerekmektedir. Bu nedenle eşi, arkadaşı, komşusu yaptığı bir böreğin ya da pastanın içine yılan gömleğini ufalar ve hasta olan kişiye yedirir. Siğile ve mayasıyla da iyi gelir (K.Ş. 4).

Siğillerin geçmesi için siğil otu adı verilen bir ot bulunmaktadır. Bu otun kesilmesi suretiyle siğillerin geçtiğine inanılır. Bu nedenle bu uygulamaya siğil kesme adı verilmektedir. Siğil otu demir parayla kesilmektedir. Siğil otunu kesme işlemi üç Cumartesi güneş doğmadan önce yapılır. Kesilen otlar kuruyana kadar yağmur yağmayan bir yerde saklanır. Otlar kurudukça siğilin de kuruyacağına inanılmaktadır (K.Ş.5).

3.1.3. Temre/Terme İlaçlama

Bir deri hastalığı olan temre/terme de vücutta çıkan kırmızı kızarıklıklara verilen isimdir. Kaynak şahıs, termeyi de maşingada⁴ yanan temiz küle, odun külüne okuduğunu ve kızarıkların olduğu yere

³ K.Ş.: Kaynak şahıs anlamına gelmekte olup makalede K.Ş. şeklinde kullanılmıştır.

⁴ Üzerinde yemek, börek de pişirilebilen bir çeşit soba.

DOI: 10.38120/banusad.941459

BANUSAD, 2021; 4(1), 69-80

sürdüğünü söylemektedir. Sürerken de “kül dursun temreler kurusun, kül dursun temreler kurusun” sözleri sürekli tekrarlanmaktadır. Siğil gibi temre okuma işlemi de Cumartesi günü başlayıp Pazartesi bitmektedir. Kaynak şahıs, siğil için el verdikleri gibi temre için de el verildiğini belirtmektedir. Kaynak şahsın kendisinden el isteyen olmadığı ve kendisinin de uygun birini bulamadığı için henüz el vermemiştir. Kaynak şahıs kendisine gelen hastalarıyla ilgili yaşanmış olayları da şu şekilde ifade etmektedir:

“Kızın birisinin ensesinde temre çıkmış. Boynunu çeviremiyordu. İlaçladık. 4-5 gün sonra Fatma abla hiç kalmadı kurudu diye geldi. Yine bir gün ben doktora gittim, muayene oldum, bekliyorum sırada. Bir kadın da geldi ondan sonra selamünaleyküm aleyküm selam oturdu yanıma. Sen neden geldin ben teyze dedi. Ben böbreklerimden rahatsızım ameliyat olacağım dedim. Senin neyin var dedim. Teyze baksana benim ellerime, kaç kere doktora gittim dedi. Elleri siğille dolmuş. Kendim de Banvit’te çalışıyorum dedi. Doktora gittik gittik hiç geçmedi dedi. Sonra düşündüm, ay yavrum ben sana bir şey söyleyeceğim dedim, bilmem geçer bilmem geçmez dedim, ben ilaçlıyorum dedim. Ama uzak dedim, Paşaçiftlik Köyü’nden dedim. Bizim sağdıçlarımız var orada dedi. Ben giderim teyze dedi. Tek ellerim geçsin dedi. Geldiler insanlar, üç sabah geldiler. Sonra selam yollamışlar buradaki sağdıçlarıyla hiçbir tane kalmamış ellerinde. Keşke doktora gitmeseydik demişler” (K.Ş.2).

Kaynak şahıslardan bir diğeri ise ocaklı olduğunu ancak el verme olayına inanmadığını ifade etmektedir. Bu işi yapacak kişilerin ocaktan, sülaleden gelmesi gerekmektedir. Kişinin kızı, oğlu, torunu da yapabilir bu işi ancak yabancıya el vermek diye bir uygulamanın olmadığı kesin bir dille ifade edilmektedir. Temre ilaçlama işini ocaktan gelmek şartıyla kadın ya da erkek herkes yapabilmektedir. Kaynak şahsımız temre ilaçlamayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Arpa ile temre ilaçlama Çarşamba ya da Cumartesi günleri yapılır. Arpa ile temre çizerken ne biliyorsan onu okursun. Yedi defa aynı yeri çizersin, kenarlarından. Sonra onu ateşin üstüne getirirsin, kavurursun tava içinde. Ondan sonra onu ezip, sürüyorsun bir şey ile ıslayıp da. Gececek olsa bir kerede de geçiyor, iki defa da yapılabilir. El verme diye bir şey yok bence, kanaat edeceksin, inanacaksın, inanmazsan hiçbir şey olmaz” (K.Ş.5).

3.1.4. Gelincik İlaçlama

Gelincik hastalığı da nazarın sebep olduğu hastalıklardan biridir. Tedavisi için mutlaka ocaktan olunması gerekmektedir. Kaynak şahıs ninesinden öğrenmiştir. Gelincik yaparken duası olduğunu belirtmekte ama kendi ifadesiyle “eli giderse” diye korktuğu için söylemekten kaçınmaktadır. Gelincik olan çocuğun karnı şişer, yemez, kusar, uyumaz. Gelincik kurutulur, tımarlanır ve ilaçlanır. Okuyarak hasta olan kişi ilaçlanır. Kaynak şahıs derleme yaptığımız dönemde ilaçladığı bir çocuğun hikayesini şu şekilde anlatmaktadır:

“Geçen Gönen”den geldi iki kadın. Altı aylık bebek karnı şişmiş. Durmaksızın ağlıyor. Bebeği yuvarlaya yuvarlaya ilaçladım, okudum seve seve. Kadın dedi eve vardık çocuk iki saat hiç kalkmadan uyudu dedi. Çocuk uyudu mu düzeler derdi rahmetli ninem. Otuz senedir yapıyorum okumayı” (K.Ş.6).

3.1.5. Köstebek İlaçlama

İnsanın vücudunda çıkan çıban gibi mor renkli, ağrılı ve şiş bölgeler için köstebek ilaçlama yapılmaktadır. Kaynak şahsımız bu uygulamayı yapabilmek için eşinin babaannesinden el almıştır. Köstebeğin kabarttığı topraktan bir miktar alınır ve balla karıştırılır. Dua ile birlikte bu bölgeye sürülür. Bu uygulama kesinlikle gece yapılmaz. Alınan bu köstebek toprağının bir kısmı da hastaya verilir ve su değmeyecek bir yerde toprağın saklanması istenir. Eğer saklanan toprağa su değerse bu çıbana benzeyen şişlikler yeniden çıkar (K.Ş. 8).

3.1.6. Örüklenme

Örüklenme kelime anlamı olarak Derleme Sözlüğü’nde “geceyanığı denilen çıbanları iyileştirmek için yapılan işlem” ve “hasta gözdeki kan” olarak tanımlanmaktadır (Derleme Sözlüğü, 2009: 3354).

Kaynak şahsın bu hastalık ve tedavisi için aktardıkları şu şekildedir:

“Gözünün üstü böyle şişer, parlak şiş olur gözünün üstü, ona da örüklenme deriz. Gözün üstüne kalın bir bez koyuyorsun, kalın bezin üstüne keten çuvalını koparıp, yedi tane çırayla yakıyorsun, gözünün üstünde çeviriyorsun, yakıyorsun. Yandıktan sonra onu alıyorsun bir dal ile alıyorsun yanan çuvalı “Ne örüklüyorsun? Örüklenme örüklüyorum” diye üç kere söylüyorsun, o da geçiyor (K.Ş.5).

3.1.7. Kırık-Çıkık Ocağı

Günümüzde en yaygın ocaklar arasında görülen kırık-çıkık ocakları halk arasında da en fazla itibar edilen ocakların başında gelmektedirler. Kaynak şahıs da bu yeteneğinin aileden geldiğini irsi olduğunu belirtmiştir. Babaannesinin annesi de Çanakkale Savaşlarında cepheye götürülmüş ve oradaki yaralılara yardım etmiştir. Babasının da hacamat yaptığını ancak yaşlılıktan dolayı artık yapamadığını belirtmektedir. Kaynak şahıs babaannesi yetiştirmiştir. Hisle ilgili bir olay olduğunu bunu kavramak için de küçük yaşlardan itibaren bu işin yapılması gerektiğini söylemektedir. Kaynak şahsın parmaklarında da şekilsel bozukluklar ve farklılıklar bulunmaktadır. Ellerinden biri daha iyi hissettiği için baskı için aynı elin kullanması sonucu şekil bozuklukları oluşmuştur. Eskiden ulaşım zor olduğu için köy ve çevresi kendilerini bilirken şimdi Türkiye’nin her yerinden gelenler olduğunu belirtmektedir. Ameliyat olmuş olanlara herhangi bir müdahalede bulunamadığını söyleyen kaynak şahıs ameliyat olanlarda sinirlerin işlem gördüğü için hissedilemediğini ifade etmektedir. Kendisinden sonra bu işi yapacak kimsenin olmadığını, bir oğlu olduğunu ama onun da yapacağını düşünmediğini söylemektedir. Yapılan işte önemli olanın sinire yapılan baskıyı bilmektir ve el küçük yaşlarda bunu tanımalıdır. Küçük çocuklara, yetmiş yaşın üzerindekiilere müdahale etmekten çekindiğini ifade eden kaynak şahıs doktorların bile kendisine geldiğini ifade etmektedir (K.Ş. 11).

3.2. Ocaklı Olmayan ya da El Almamış Kişilerin Yaptıkları Tedaviler

Bu bölümdeki halk hekimliği uygulamalarında kaynak şahıslarımız ocaklı veya el almış kişiler değildir. Başlarından geçen olaylar sonucu kendileri tedavi yöntemlerini bulmuşlar ya da başkalarından öğrenmişlerdir. Öğrendikleri bu yöntemleri başkalarına da aktarmaktadırlar.

3.2.1. Kupa Çekmek

Ağrı olan bölgeler için kullanılan bir yöntem olup kaynak şahıs anneannesinden öğrenmiştir. Eskiden kürdan pamuğa batırılarak yakılıp bardağı üstüne koyup çekilerek yapılırken artık çakmak ile bardağın içi yakılmaktadır. Cam bardak ile çekilir. Sırta, bacaklara ağırlı bölgelere yapılan bir uygulamadır. Uzun süre kupayı tutmamak ve dikkatli olmak gerekmektedir. Eskiden hemen her evde yapılan bir uygulama iken bugün kupa çekmeyi bilenlerin yaptıkları bir uygulamadır (K.Ş.7).

3.2.2. Yakma

Kişinin dişi ağrıdığında yüzü şişer bunun geçmesi için balla kırlangıç yuvasının çamuru ve zeytinyağı karıştırılır ve ağırlı bölgeye küçük parmakla gezdirilerek sürülür. Bu işlem yapılırken üç İhlas ve bir Fatıha suresi okunur (K.Ş.9).

3.2.3. Saçkıran

Saçkıran bir kişinin saçının ya da kaş, kirpik, sakal gibi diğer tüylerinin kısa bir süre içinde bölgesel olarak aniden dökülmesi şeklinde ortaya çıkan bir hastalıktır. Kaynak şahıs çok küçük yaşta büyüklerinden saçkıran tedavisini öğrendiğini belirtmektedir. Asit kullanılarak yapıldığı için oranını ayarlamak önem arz etmektedir. Bununla birlikte sirken otu, zeytinyağı, sarımsak da kullanılan malzemeler arasındadır. Yapılan karışımın bir kere kullanılması yeterli olmaktadır. Kaynak şahıs kendisinde deneyerek oranı ayarladığını aksi halde hastayı yakabileceğini belirtmektedir. Bu uygulama şeker hastası olanlara yapılamamaktadır (K.Ş. 10).

3.2.4. Çeşitli Ağrılar ve Yanıklar İçin Krem

Gönen, Manyas civarında kantaron ve Hava Civa otu çok önemli bir bitkidir. Bu bitkiler kullanılarak ağrı ve yanıklar için kremler yapılmaktadır. Kaynak şahıslardan biri ağrı için yapmış olduğu kremi şu şekilde anlatmaktadır:

“Bu kremi her türlü ağrıya kullanabilirsiniz. Babamın babaanesi yapıyordu, tarifini ondan öğrendim. Balmumu, zeytinyağı, kantaron otu, sorguç (çamın reçinesi). Bunları kaynatıyorsun, süzüyorsun, donduğunda krem oluyor. Hepsini aynı anda kaynatıyorsun. Hangisini ne oranda kullanacağımı ninemden gördüm gibi yapıyorum, gram olarak bilmiyorum. Mesela balmumu aldığımda şöyle parçalar halindeydi, bir kilo zeytinyağının içine tahmini 4-5 tane atmışımıdır. Sorguç da yine üç tane falan atmışımıdır, bir parmağın yarısı kadar. Kantaron otunu da tutam olarak alıyorsun, onu olduğu gibi içine koyuyorsun. Bu krem hiç bozulmaz, yıllarca kullanılabilir. Buzağının bacağına yaptık bunu,

DOI: 10.38120/banusad.941459

BANÜSAD, 2021; 4(1), 69-80

dizi şişti. Geçirdi. Böyle yara oldu, kalkamadı kendisi. Bir arkadaşın dizleri ağrıyordu, sürmüş, çok iyi gelmiş, öyle dedi” (K.Ş. 12).

Hava Civa otundan da yanıklar için krem yapılmaktadır. Yanık olan yere sürüldüğünde iz bırakmadığı ve ağrıyı da hafiflettiği belirtilmektedir. Kaynak şahıs bu kremin yapımını kız kardeşinin kayınvalidesinin iki bacağına ciddi şekilde yanması sonucu ona çare olması için Gönen’de yapan birinden öğrenmiştir. Kendilerine de lazım olur düşüncesiyle yapmaya başlamıştır. İsteyenlere de malzemesini karşılamak üzere yapmaktadır. Hava civa kreminin yapımı şu şekilde anlatılmıştır:

“Hava civa, balmumu, bir de damla sakızı. Bir kilo zeytinyağına 100 gr balmumu koyuyorum. Ondan sonra 50 gr hava civa koyuyorum. Bir de damla sakızı dediğimizden 8 gr bir şey. Onu koyuyorum, onların hepsini kaynatıyorum. Kaynattıktan sonra temiz bir şekilde süzüyorum, şişelere koyuyorum onu. Önceden getiriyorlardı ben yapıyordum alıp gidiyorlardı. Artık kendim evde yapıp bulunduruyorum. Önce zeytinyağı, sonra balmumu, balmumu fıkırdamaya ve erimeye başladıktan sonra hava civayı koyuyorum, onunla da biraz kaynatıyorum, sonra damla sakızını koyuyorum, kaynatmaya devam ediyorum. Hepsi hemen hemen bir saati buluyor. Sonra temiz bir şekilde süzüp küçük şişelere koyuyorum. Kendim de yandım, kolum yandı, evde ilacım vardı, hemen anında sürdüm, evin dışını yapan ustalar vardı onlar da gördüler ve şaşırdılar, hiç doktora gitmedim. 15 gün içinde hiçbir şey kalmadı, bir de iz bırakmıyor, hiç bırakmıyor. Emdikçe sürüyorsun, onun hiçbir zararı yok. Ondan sonra baloncuklar olursa, onları deliyorsun, akıtıyorsun, üzerindeki ölü derileri alıyorsun. Almanya’ya dahi gitti benim bu ilacım. Komşumuz var hastanede çalışıyor, onun kızının yüzü yanmıştı. Acaba iz kalır mı gibilerinden çok korktuk hani, sonra kullandı bunu, şimdi hastanede hastalara dahi kullanıyorlar, pişik yerlerine. Pişiklere de çok iyi geliyor bu” (K.Ş. 13).

3.3. SONUÇ

Halk hekimliği uygulamalarına bakıldığında geleneksel tecrübeye dayanan bu uygulamaların temelinde inanç yatmaktadır. Hasta olan ve tedavi eden arasında gizli antlaşmanın adı inançtır. Hasta kişi karşısındaki ocaklının ya da el almış kişinin hastalığı tedavi edeceğine koşulsuz ve şartsız bir şekilde inanır. Onun uygulamalarını sorgulamaz. Bunun aksinin olması hastalığın geçmesine engel olur. Eski Türklerin inanış sisteminde kötü ruhların insanları hasta etmesine duyulan inanış yerini nazara bırakmıştır. Hemen her hastalığın temelinde nazar vardır. Halk hekimleri kültürel bir miras olarak taşıdıkları geleneksel tedavi yöntemleri için para talep etmezler. Bu Allah vergisi bir yetenektir. Para ile bu iş yapıldığında yeteneklerinin gideceklerine inanmaktadırlar. Kendilerine verilen hediyeleri, yiyecek- içecek türünden şeyleri ise geri çevirmezler. Bu kişinin gönlünden kopmuştur. Bir anlamda nasiptir ve geri çevrilmemesi gerekmektedir.

Bugün modern tıbbın tedavi yöntemlerine rağmen halk hekimlerine başvurmaya devam edildiği görülmektedir. Toplum halk hekimlerine ve geleneksel bilgilerine saygı duymaktadır. Duyulan bu

saygıyla beraber “doktorun geçiremediğini geçirdi” ifadesine saha çalışmasında sıkça rastlanmıştır. Bu da yapılan tedavinin mistik bir yönünün de bulunduğunu göstermektedir.

Genel olarak halk hekimleri adlandırmasının kullanıldığı geleneksel bilginin temsilcileri için en büyük sorun kendilerinden sonra bu bilgiyi aktaracak (el verecek) kimseyi bulamamalarıdır. Çekirdek aile yapısı, köyden kente göç, aile bireylerinin çoğunlukla özel günlerde bir araya gelmesi bu anlamda yeni bireylerin yetişmesine engel olmaktadır. Bu konuda bir diğer sorunsu gençlerin bu tedavi yöntemlerine ilgi duymamalarıdır. Usta-çırak ilişkisiyle aktarılan, inanmanın birincil şart olduğu bu tedavi yöntemleri aktarılamamaktadır.

Yapılan çalışmada halk hekimliği noktasında kadınların geleneği daha fazla taşıdığını söylemek mümkündür. Çalışmamız kapsamında bazı kaynak kişilerimiz ise bu konuyla ilgili görüşmeyi istememiş, sorularımızı inançsızlık olarak değerlendirmişlerdir. Bir kısmı ise yanlış anlaşılmaktan korktukları için görüşmeyi reddetmiştir. Saha içerisinde görüşmeyi rededen kişi sayısı oldukça azdır.

Halk hekimliği konusu tıp, eczacılık, antropoloji, halkbilimi gibi bilimlerle interdisiplinel olarak çalışılması gereken bir alandır. Geleneksel bilginin modern tıp ve eczacılıkla geliştirilerek yeni çalışmalara katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, O. (1969) “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXVI (1-2): 1-9.
- Araz, Rifat. (1995) “Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği”, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Başar, Z. (1972) “Erzurum’da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları”, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Bayat, F. (2010) “Türk Kültüründe Kadın Şaman”, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayrı, M. H. (1972) “İstanbul Folkloru”, İstanbul: Baha Matbaası.
- Boratav, P.N. (2013) “100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)”, Ankara: BilgeSu Yayınevi.
- Çobanoğlu, Ö. (2009) “Türk Halkbilimi Çalışmaları Kadrosuna Göre Atatürk Dönemi’nde Araştırma Eğilimleri ve Sonuçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk (1920-1938), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 3:1053-1168.
- Hufford, David J, (2007), “Halk Hekimleri”. (Çev. Mustafa Sever). Milli Folklor Dergisi, 73: 73-80.
- Özkan, S. T. (2012) “Geleneksel Tıpta İyileşmenin İnanç Boyutu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar: Psikosomatik Tıp, Plasebo Etkisi ve Kuantum İyileşme” Milli Folklor, 95: 307-314.
- Roux, J.P. (2005) “Orta Asya’da Kutsal Bitki ve Hayvanlar”, (Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Türkdoğan, O. (2016) “Toplumsal Yapı ve Sağlık-Hastalık Sistemi”, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, (2009) V. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünver, S. (1938) “Tıbbi Folklor ve İyi Telkinler”, İstanbul-Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı VI, Konferanslar Serisi III, İstanbul: Bürhaneddin Basımevi.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 08.05.2021)

URL-2: <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 10.05.2021)

Sözlü Kaynaklar

- K.Ş. 1: Aysel Miran, 73 yaşında, İlkokul mezunu, Gönen-Paşaçiftlik Mahallesi.
K.Ş. 2: Fatma Türkana, 70 yaşında, İlkokul mezunu, Gönen-Paşaçiftlik Mahallesi.
K.Ş.3: Kadriye Onbaşıoğlu, 58 yaşında, İlkokul mezunu, Gönen-Gaybular Mahallesi.
K.Ş.4: Kadriye Türker, 55 yaşında, İlkokul mezunu, Erdek-Karşıyaka Mahallesi.
K.Ş.5: Meryem Akbaba, 61 yaşında, İlkokul mezunu, Gönen-Turplu Mahallesi.
K.Ş.6: Saniye Dur, 90 yaşında, tahsili yok, Gönen-Kumköy.
K.Ş.7: Arzu Güven, 32 yaşında, İlkokul mezunu, Gönen-Ilıcaoba Mahallesi.
K.Ş.8: Emine Öztürk, 55 yaşında, İlkokul Mezunu, Gönen-Gaybular Mahallesi.
K.Ş.9: Zeynep Memişoğlu, 75 yaşında, tahsili yok, Gönen-Gaybular Mahallesi.
K.Ş.10: Kadri Özmen, 75 yaşında, tahsili yok, Manyas.
K.Ş.11: Kenan Alkan, 45 yaşında, İlkokul mezunu, Manyas-Kocaoğlu Mahallesi.
K.Ş. 12: Nursel Onbaşıoğlu Arabacı, Lisans mezunu, 35 yaşında, Gönen-Gaybular Mahallesi.
K.Ş. 13: Seviye Ercan, İlkokul Mezunu, 63 yaşında, Manyas-Kocagöl Mahallesi..